

Наталія ГАЛАПУП, Валентина ТОПОРОВСЬКА

ДІ СЪАЄОІ Е ААІ Е²АНУЕІ - НЕНÒАІ Е ОЕДАІ Е А ОІ І ААО АЕІ ААЕ²САО² АЕІ І І І ²×І ЕО І ДІ ОАН²А

Розглянуто особливості сучасного розвитку банківської системи України, визначено основні фактори, що спричинили кризові явища у банківському секторі країни. Основне місце виділено питанням глобалізаційних процесів в економіці розвинутих країн світу і їх впливу на вітчизняну економіку в цілому та банківський сектор зокрема. Визначено основні напрями розвитку банківської системи України у контексті глобалізації світових фінансових ринків.

Банківська система як складова фінансової системи будь-якої країни відіграє вирішальну роль у її економічному розвитку. Головні функції банків полягають у мобілізації тимчасово вільних грошових коштів і їх розміщенні у формі кредитування держави, юридичних і фізичних осіб, у проведенні фінансових розрахунків і формуванні платіжної системи держави, здійсненні грошової емісії в банківській та депозитній формах.

Сьогодні найактуальнішими проблемами банківського сектору України є незначний обсяг власного капіталу більшості банків і його незадовільна якість; незбалансованість структури активів і пасивів, низька ефективність управління ними, невисока їх якість тощо. Викликають занепокоєння також недосконалі стандарти надання кредитів, недоліки в регулюванні банками ризиків та інші проблеми, які потребують невідкладного вирішення.

Більшість банків мають від'ємні розриви короткострокової ліквідності і надзвичайно залежать від припливів нових вкладів клієнтів. Ліквідні активи становлять лише близько 10% сукупних активів і покривають не більше 40% короткострокових зобов'язань українських банків. Простежується чітка тенденція до підвищення рівня проблемних позичок. Уповільнилися темпи зростання кредитування (за перших сім місяців 2008 р. обсяг кредитування юридичних осіб зріс на 22,4%, а фізичних — на 27%, проти, відповідно, 63 і 98% за повний 2007 рік). Очікуваний обвал ринку нерухомості, зниження цін на товари, які становлять основу українського експорту, і падіння курсу гривні негативно позначається на спроможності позичальників виконувати свої зобов'язання. Відповідно, частка проблемних активів банків зростає.

Проблемам розвитку банківського сектору України та його капіталізації, системному аналізу діяльності комерційних банків присвячені праці вітчизняних економістів В. Базиловича, М. Савлука, С. Юрія, О. Дзюблюка, В. Юценка, О. Сугоняка, А. Гальчинського, В. Шевчука, О. Пересади та ін.

Несприятливий розвиток подій як у світовій, так і у вітчизняній економіці, зумовили збереження напруженої ситуації на грошово-кредитному ринку України в 2009 році. З даних табл. 1 бачимо, що загальний обсяг депозитів у національній валюті в лютому зменшився на 4,7% (з початку року — на 11,8%) до 176,6 млрд. грн., у т.ч. фізичних осіб — на 4,9% (з початку року — на 7,5%) до 99,9 млрд. грн., юридичних осіб — на 4,5% (з початку року — на 16,8%) до 76,7 млрд. грн.

Одночасно загальний обсяг депозитів в іноземній валюті (у доларовому еквіваленті) у лютому зменшився на 6,7% (з початку року — на 8,7%) до 18,7 млрд. дол. США, у т.ч. фізичних осіб — на 6,2% (з початку року — на 10,4%) до 12,5 млрд. дол. США, юридичних осіб — на 7,6% (з початку року — на 5,0%) до 6,2 млрд. дол. США [1].

Таблиця 1

Пасиви, млн. грн.

№ з/п	Назва показника	01.01. 2005р.	01.01. 2006р.	01.01. 2007р.	01.01. 2008р.	01.01. 2009р.	01.07. 2009р.
1	Пасиви, всього	134 348	213 878	340 179	599 396	926 086	864 695
2	Власний капітал	18 421	25 451	42 566	69 578	119 263	112 597
3	Зобов'язання банків	115 927	188 427	297 613	529 818	806 823	752 098
3.1	У тому числі кошти фізичних осіб	41 207	72 542	106 078	163 482	213 219	196 657

Слід зазначити, що зменшення обсягів депозитів, а особливо – фізичних осіб, пов'язано вже не тільки із зниженням довіри до банків, а й і зі зменшенням доходів населення внаслідок погіршення економічної ситуації в цілому. За таких умов населення значну частку заощаджень починає витратити на поточне споживання, а також на виконання взятих раніше зобов'язань, у тому числі за кредитами.

Обсяг готівки поза банками в лютому зменшився на 1,8% (з початку року – на 4,7%) до 147,5 млрд. грн. Водночас питома вага готівки в структурі грошової маси упродовж лютого збільшилася до 31,3% порівняно із 30,5% на початок місяця, оскільки обсяг грошової маси в лютому зменшувався більшими темпами, ніж обсяг готівки поза банками [1].

Таблиця 2

Активи, млн. грн.

№ з/п	Назва показника	01.01. 2005р.	01.01. 2006р.	01.01. 2007р.	01.01. 2008р.	01.01. 2009р.	01.07. 2009р.
1	Загальні активи (не скориговані на резерви за активними операціями)	141 497	223 024	353 086	619 004	973 332	944 458
1.1	Чисті активи (скориговані резерви за активними операціями)	134 348	213 878	340 179	599 396	926 086	864 695
2	Високоліквідні активи	23 595	36 482	44 851	63 587	79 702	85 046
3	Кредитний портфель	97 197	156 385	569 688	485 507	792 384	749 738
3.1	У тому числі кредити, надані фізичним особам	14 599	33 156	77 755	153 633	268 857	239 164
4	Проблемні кредити (прострочені та сумнівні)	3 145	3 379	4 456	6 357	18 015	40 679

Зменшення ресурсної бази банків відобразилося на їх кредитній активності. Як видно із табл. 2, обсяг кредитних вкладень у лютому зменшився на 0,6% (з початку року – на 2,2%) до 717,9 млрд. грн. Обсяг кредитів, наданих юридичним особам, збільшився на 0,1% (зменшення з початку року на 1,4%) до 453,9 млрд. грн., наданих фізичним особам – зменшився на 1,8% (з початку року – на 3,5%) до 264,1 млрд. грн. [1].

Відплив коштів з банківської системи разом із здійсненням Національним банком України операцій з продажу іноземної валюти на міжбанківському ринку відповідним чином позначився на ліквідності банківської системи. З метою підтримки ліквідності банків Національний банк у лютому здійснив рефінансування банків на загальну суму 15,2 млрд. грн. (з початку року – майже на 20 млрд. грн.).

Особливо тривожним є 2009 рік. Адже в ньому реалізовані кілька негативних для банківської системи й економіки України загалом подій:

1. Нові ціни на російський газ.
2. Світова фінансова криза далека від завершення, що дозволяє вважати, що криза наростає й інфікованими стають дедалі більше досі благополучних країн.
3. У період політичної нестабільності, тобто в переддень президентських виборів, чимало «закордонних» інвестицій повернуться на батьківщину.
4. Імовірність тривалого падіння ринку нерухомості України.
5. Важливою подією, на думку експертів, може стати тривалий процес девальвації національної валюти, що, з одного боку, частково послабить проблеми на первинному ринку житла, з іншого — значно збільшить кількість неблагонадійних позичальників і, відповідно, погіршить якість кредитного портфеля банків.

За лічені дні спостерігалися мільярдні відтоки коштів з банківської системи, понад двадцять банків терміново попросили рефінансування від НБУ. І тільки кілька мільярдів від Національного банку та мораторій на достроковий розрив депозитних договорів принесли певну стабільність.

Першочерговими заходами для стабілізації ситуації на валютному ринку повинні стати [2]:

- скорочення обсягів підтримки ліквідності банківської системи та встановлення жорсткого контролю за коштами, які отримують банки через канал рефінансування;
- суттєве посилення ролі валютних обмежень у системі валютного регулювання НБУ до моменту стабілізації ситуації на ринку – аж до позбавлення банків ліцензії на здійснення операцій з іноземною валютою;

- заборона надання кредитів у іноземній валюті позичальникам, які не мають валютних доходів;
- розробка НБУ рекомендацій для комерційних банків щодо зниження відсоткових ставок за валютними депозитами, оскільки заборона на їх відкриття призведе до поширення найменш бажаної форми доларизації – розширення обігу готівкової іноземної валюти;
- заборона будь-яких розрахунків на території України в іноземній валюті. Єдиним засобом платежу повинна стати національна валюта.

Банківська система на сьогодні є достатньо інтегрованою у міжнародну фінансову систему. А отже, події, що відбуваються на міжнародних фінансових ринках, мають бути враховані під час корекції стратегії розвитку українських банків з метою запобігання та мінімізації можливих ризиків.

Глобалізаційні процеси у фінансовій сфері зумовлюють переміщення банківських капіталів між державами, а також зростання частки капіталу нерезидентів у структурі банківського капіталу країни. На нашу думку, основними новими формами проникнення іноземного капіталу в національну банківську систему є реєстрація банків з іноземним капіталом, філій банків нерезидентів, а також депозити та кошти на рахунках нерезидентів у комерційних банках країни. Глобалізації банківської діяльності в наші дні сприяють нові банківські технології, інструменти та засоби комунікації. За твердженнями експертів світового банку, проникнення на національний банківський ринок надійних іноземних банків дає змогу сформувати конкурентне банківське середовище, підвищити ефективність банківської системи, стабілізувати ринок. Проте можна помітити, що в банківських системах високорозвинених країн світу іноземних банків майже немає. Оскільки зрозуміло, що іноземні банки будуть представляти інтереси своїх компаній.

Загалом глобалізаційні явища стали поштовхом до активізації процесів концентрації капіталу в банківському секторі України. Вони проявляються у посиленні конкуренції, експансії іноземних банків на банківський ринок України. Саме тому існує необхідність концентрації та укрупнення у вітчизняному банківському секторі. У всьому світі активно відбуваються процеси інтеграції банківських систем розвинених країн та країн, що розвиваються. Тому відмовитись від інтернаціоналізації української банківської системи неможливо. На нашу думку, необхідною умовою подальшого розвитку банківської системи виступає збільшення концентрації капіталу шляхом злиття та поглинання. Це потрібно для того, щоб Україна не втратила контроль над своєю банківською системою. Українські банки порівняно з банками інших країн є недокапіталізованими, що робить їхні акції дешевими. Звідси основним завданням українських банків виступає збільшення капіталу. А найпростішим його способом є об'єднання.

Глобальні тенденції консолідації банківського капіталу в зарубіжній практиці обумовлені дією певних чинників, а саме [3]:

- зростанням технічних інновацій у банківському бізнесі;
- розширенням спектра пропонованих банківських послуг і продуктів;
- дерегулюванням фінансового сектору;
- розвитком прямого фінансування та поступовим витісненням посередницької діяльності банків.

Отже, глобалізація настільки охоплює ринок банківських послуг, що найближчим часом залишиться лише декілька банків зі стовідсотковим українським капіталом у першій двадцятці за активами. Так, на початок липня 2009 року частка іноземного капіталу в банківській системі України становила 39,1%, тоді як у 2005 році цей показник був на рівні 9,6% [4].

Привабливість вітчизняних банків для іноземних фінансових установ пояснюється можливістю отримання більшої норми прибутку, ніж у своїх країнах. Проте слід враховувати, що іноземні фінансові установи не цікавлять купівля малих банків. Їх основною метою є прагнення щонайшвидше досягти бажаної частки зростаючого банківського ринку нашої країни. Наразі ще є декілька невеликих і середніх банків, які можуть запропонувати відповідну частку ринку, хоча останнім часом спостерігається поглинання невеликих банків з метою купівлі банківської ліцензії. Для вітчизняного банку вагомою причиною прийняття рішення про злиття є ситуація, коли банк перебуває у скрутному фінансовому становищі.

Національна банківська система, зважаючи на незначні обсяги порівняно з транснаціональними банками, не може істотно вплинути на світовий банківський ринок. Одним з основних індикаторів розвитку банківської системи, що характеризує ступінь довіри до банків, є рівень її капіталізації. Від величини сукупного капіталу банків країни залежить надійність всієї економічної системи й динаміка її подальшого розвитку. На жаль, капітал українських банків, незважаючи на поступове зростання показника балансового капіталу, залишається досить низьким і становить лише 5% від ВВП, тоді як у Росії цей показник дорівнює 37,2%, а у країнах Центральної Європи – понад 40% [5].

Іншим важливим індикатором розвитку банківської системи є сумарний обсяг активів. Тому порівнюємо банківські установи за цим показником. Сукупні активи банківської системи України на 1 серпня 2007 року становили 475496 млн. грн., у той час як активи найбільшого банку світу “Барклайз банк” за результатами 2006 року згідно з рейтингом видання “The Banker”, становили 1 591 524 млн. доларів [5]. Тобто величина активів усіх українських банків у сукупності становить близько 6% активів найбільшого банку світу, а отже їх вплив на світовий банківський ринок досить незначний. Вітчизняні банки роблять лише перші кроки щодо виходу на світовий фінансовий ринок, намагаючись витримувати конкуренцію в усіх напрямках діяльності. За таких умов ми можемо визначити участь українських банків у світових глобалізаційних процесах як приєднання.

Протилежною є ситуація з доступом іноземного капіталу на український банківський ринок. З огляду на розміри іноземних банків можемо стверджувати, що для них немає цінних бар’єрів входження на український банківський ринок. За період 2000-2007 років кількість банків із іноземним капіталом збільшилася на дев’ять, що становить майже 30% приросту, в тому числі банків зі 100-відсотковим іноземним капіталом – у 2,5 разу (табл. 3) [1].

Таблиця 3

Показники діяльності банків з іноземним капіталом

Показники	01.01. 2004	01.01. 2005	01.01. 2006	01.01. 2007	01.01. 2008	01.01. 2009	01.07. 2009
Кількість зареєстрованих банків	179	181	186	193	198	198	198
Кількість діючих банків	158	160	165	170	175	184	187
Банки з іноземним капіталом: кількість банків,							
у тому числі зі	19	19	23	35	47	53	51
100-відсотковим іноземним капіталом	7	7	9	13	17	17	17
Частка іноземного капіталу у статутному капіталі діючих банків, %	11,3	9,6	19,5	27,6	35,0	36,7	39,1

Питома вага банків з іноземним капіталом у 2000 році становила майже 16%, а вже у 2007 – 20,7%. Статутний капітал банків із участю іноземного капіталу зростав вищими темпами та сягнув понад 27%, що на 7% більше, ніж питома вага банків із іноземним капіталом у загальній кількості банківських установ [5].

Число банків із участю іноземного капіталу збільшилося переважно за рахунок угод злиття та придбання, яких протягом 2004 – 2007 років було укладено двадцять. Найдорожчими придбаннями стали купівля італійською групою Unicredit Group Укрсоцбанку, отримання Сведбанком контролю над ТАС-Комерцбанком і ТАС-Інвестбанком, а також купівля Комерцбанком банку “Форум”.

Предметом тринадцяти з усіх угод злиття та придбання була купівля пакета акцій обсягом понад 90% від загальної емісії банку. Значну кількість угод придбання банків було оголошено у 2006 році. Реалізація угод злиття та придбання зумовила попит і пропозицію на корпоративні права банківських установ та привела до появи специфічного сектору фінансового ринку – ринку корпоративного контролю банківських установ. Високий рівень активності в цьому секторі пов’язаний із привабливістю українських банків для іноземних фінансових груп.

Можемо відзначити, що іноземні банки здійснюють входження до банківського сектору країни через угоди злиття та придбання вже існуючого банку, створення дочірньої установи або філії. Проте купівля банку в Україні має низку переваг перед створенням філій іноземних банків на території країни. Наприклад, купуючи контрольний пакет акцій, інвестор отримує доступ до вже існуючого бізнесу, який адаптований до національних особливостей. Інтенсивність реалізації операцій злиття та придбання також пов’язана з можливістю іноземних банків одержувати надприбуток за рахунок просторового процентного арбітражу. Здійснюється це через залучення коштів на депозит у країнах із порівняно низькою депозитною ставкою і розміщення їх на території України під значно вищий процент.

Зауважимо, що у разі збереження активності на національному ринку корпоративного контролю банківського сектору існує небезпека переходу основної частини банківської системи у власність транснаціональних фінансово-банківських груп. Ринок корпоративного контролю – це система економічних відносин щодо перерозподілу прав власності шляхом проведення операцій злиття та придбання контрольного пакета акцій компанії чи банку. Подібні ситуації в банківському секторі можна спостерігати в таких країнах, як Естонія, де 98% активів банківської системи належить іноземним інвесторам. У Польщі, Болгарії та Чехії присутність іноземного капіталу зафіксована на рівні 70%

банківських активів [5]. Можемо наголосити, що високий рівень залежності національної банківської системи від економічної ситуації в інших країнах негативно впливає на стабільність вітчизняних банків другого рівня й навіть опосередковано першого рівня через дестабілізаційні процеси на світовому фінансовому ринку.

Особливостями прояву процесів глобалізації в банківському секторі країн світу є:

1. Банківська система на національному рівні виконує функцію акумулювання та перерозподілу фінансових ресурсів між галузями економіки, а на міжнародному рівні глобальна банківська система виступає самостійним фактором розвитку світової економіки.

2. Розвиток транснаціональних та багатofilіальних корпорацій створює попит на банківські послуги в країнах їх присутності, що спонукає крупні банки розширювати свою присутність у різних країнах для задоволення потреб клієнтів.

3. Банківські установи розробляють свою стратегію на основі прогнозів макроекономічного розвитку не тільки країн базування головних офісів, а й світової економіки в цілому.

4. Банківська діяльність розвивається в напрямі уніфікації проведення банківських операцій і надання послуг клієнтам, що спричинило зближення національного й міжнародного законодавства у сфері банківського регулювання.

5. Транснаціональні банки розширюють свою присутність у національних банківських сферах шляхом реалізації операцій злиття та придбання банківських установ із національним капіталом.

6. Значна кількість укладених угод злиття та придбання банківських установ (у 1999 році у світі – близько 40 000 угод, в Україні протягом 2004-2007 років – 20, або 12% від середньої кількості банків, яка мають ліцензію НБУ) спровокувала фундаментальні структурні зміни в банківському секторі [5].

7. Обсяги укладених угод злиття та придбання банківських установ (у 1999 році у світі було реалізовано операцій на суму 3,4 трлн. дол. США, в Україні впродовж 2004-2007 років – на 3900 млн. дол. США) зумовили появу ринку корпоративного контролю та його окремого сектору – ринку корпоративного контролю банківських установ.

8. Зростання філіальної мережі банків спостерігалось досить давно, але значне збільшення обсягів міжнародних розрахунків поглиблює проникнення транснаціональних банків і національні економіки.

9. У сучасних умовах національні економічні системи не можуть функціонувати без іноземного капіталу, тому банки створюють філії на території інших країн та конкурують із місцевими банківськими установами. Наприклад, кількість банків США, які мають відділення в інших країнах, протягом 1970-1993 років зросла з 79 до 153 одиниць, тобто майже вдвічі. Японські банки контролюють майже 25% банківського ринку в деяких штатах США, створюючи істотну конкуренцію банкам-резидентам.

10. Посилення ролі транснаціональних банків на світові фондові ринки та сектор капітального фінансування веде до зростання їх впливу на національні монетарні політики країн, а отже й на діяльність центральних банків.

11. Подовження термінів надання коштів та одночасне зниження прибутковості кредитно-інвестиційної діяльності пов'язане зі зміною структури інвестування в світовій економіці в напрямі зростання частки наукомістких галузей.

12. Зміщення акцентів банківської діяльності в бік інформаційних технологій і надання послуг клієнтам дистанційно, тобто через канали новітніх засобів зв'язку (Інтернет, war-протокол, GPRS та ін.), посилює динамізм глобалізаційних процесів.

Отже, стратегічним напрямком розвитку національної банківської системи у контексті глобалізації фінансових ринків є послідовна інтеграція у світовий фінансовий простір, основою якої має бути укрупнення банківського капіталу та підвищення рівня капіталізації вітчизняних банківських установ. Водночас слід пам'ятати, що негативний вплив фінансових криз буде відчуватись, оскільки існує багато транснаціональних фінансових корпорацій у банківському секторі України.

Література

1. Офіційний сайт Національного банку України: www.bank.gov.ua.
2. Береславська О. Чинники курсової нестабільності в Україні // Вісник НБУ. – 2009. – № 2. – С. 8-14.
3. Варода Л. Консолідація банківських установ як ефективний спосіб нарощення власного капіталу банків // Банківська справа. – 2007. – № 6. – С. 26-36.
4. Кириленко О., Біла Т. Тенденції злиття та поглинання в банківському секторі економіки України // Банківська справа. – 2008. – № 5. – С. 29-37.
5. Чуб О.О. Банківська діяльність у контексті інтеграції та глобалізації // Фінанси України. – 2008. – № 1. – С. 138-146.